

Alates 14. jaanuarist k.a on saadaval samuti kirjemark, kus on kujutatud Katharinat kunstnik Lucas Cranach vanemale omistatud u 1525. aastast pärit maali järgi. Postmargil kujutatud Katharina näojooned on ümaramad ning pilk malbem kui maalil, jättes seeläbi mulje kindlameelsest, kuid samas lahkest *Hausfraust*. Maalilt seevastu vaatab meile kartmatult, et mitte öelda läbiuurivalt otse silma naine, kelle pilgust ning kogu näoilme kiirgab enesekindlust, rangust ja isegi tigidust. Tahes tahtmata jätab Kattarina Lutterin, nagu kunstnik on tema nime pildi ülaosale kirjutanud, kõrgi ning mitte ülemäära heasoovliku inimese mulje. Ärgem samas unustagem, et ka ajastu oli karm. Tunnistagem sedagi, et tegemist ei ole klassikalises mõttes vägeva mehe vägeva naisega. Ilma Martin Lutherita poleks kloostrielule määratud Katharina von Bora nimi pooltuhat aastat pärast tema sündi elavate inimesteni pruukinud jõuda. Samuti on kõnelemine temast kui reformatsiooni ühest alustalast pehmetel öeldes kõvasti ülepaisutatud, sest tagasihoidlikud vaimsed huvid ei lasknud tal Lutheri elutöös kaasa rääkida. Niimoodi mõistsid seda ka kaasaegsed, sest ei Lutherile pühendatud leinajutluses ega ka Melanchtoni ladinakeelses tänukõnes mainitud leske ühegi sõnaga. Tööka ja usina XVI sajandi saksa naise personifitseeritud koondkujuna väärrib 500 aasta möödumine tema sünnist äramärkimist aga kindlasti.

MARGUS LAIDRE

MIS SIIS IKKA ON PARIMATEST PARIM?

Eesti 1998. aasta parima ajalooramatute konkursist

Pärast Eesti vabanemist Nõukogude okupatsioonist tekkis muude murranguliste muutuste seas hoopis uus situatsioon ka ajalookirjanduse väljaandmisel. Eriti oluline oli NLKP ja tema EKP nime all esineva ülipüüdliku allasutuse kontrolli kaotamine. Kui okupatsiooni ajal paljud raamatud ja väljaanded jäid parteilise tsensuuri värvate taha ja taset mõjutas paratamatu enesetsensuur, siis vabaduse esimeseks tulemuseks oli ideoloogiliste ja poliitiliste piirangute kaotamine ja vaba eneseväljendus autoritele. Pikkamööda avardusid ka kirjastamisvõimalused. Ajaloolaste kitsamas rin-

gis tekkis 1995. a suvel mõte kuidagi hinnata mitmesuguseid erineva tasemega ajaloouurimusi. Mõte sai teoks ühe kalendriaasta jooksul trükkis ilmunud parima ajalooramatute konkursina. Kuna riigiasutustele ei saanud loota ning noores taassündinud vabariigis polnud ka lootust leida mõnda rikast sponsorit, tuli ajaloo uurimisega tegelevatel asutustel see raha ise kokku panna.

Konkursi algatasid 1995. aastal Eesti TA Ajaloo Instituut ja Eesti Ajalooarhiiv, kohe liitusid Tartu Ülikooli ajaloo osakond ja Eesti Riigiarhiiv. Nimeetatud asutused panid ühiselt oma ressursidest välja auhinna – 10 000 krooni. Nelja ajaloo uurimisasutuse esindajate nõupidamisel võeti vastu esialgne statuut ja moodustati esimene ekspertkomisjon – žürii. Nii sai teoks, et 16. veebruaril 1996 kuulutati välja 1995. aastal ilmunud parima ajalooramatute konkursi võitja. Meenutame, et esimese preemia kavandatud konkursside sarjas sai kaheksa autori (Ea Jansen, Torkel Jansson, Liivi Aarma, Väino Sirk, Priit Pirsko, Sirje Kivimäe, Maie Pihlamägi, Jaanus Arukaevu) ühistööna valminud kogumik "Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini". Toimetajad Ea Jansen ja Jaanus Arukaevu. Tartu, 1995. Auhinna väljaandjatega liitus järgnevalt Tallinna Linnaarhiiv ning konkurss viidi läbi ka kõikidel järgnevatel aastatel.

Konkursi praktilise korraldamisega seotud organisatsioonitööd on teinud auhindamisest osa võtvad teadusasutused kordamööda. Vahetunud on žürii koosseis, teatud järjepidevust säilitades. On saanud tavaks määrata žürii koosseisu eelmiste aastate preemiade laureaate. Käesoleval aastal toimunud 1998. aastal ilmunud ajalooramatute konkursi viis läbi Tallinna Linnaarhiiv. Viis teadusasutust moodustasid ekspertkomisjoni koosseisu: esimees Helmut Piirimäe, prof em, dr hist, liikmed: prof em, dr hist Evald Tõnisson, dr phil Andres Kasekamp, cand hist Väino Sirk ja mag phil Jaanus Arukaevu.

Vastavalt statuudile esitavad auhinda väljaandvad teadusasutused üksteisest sõltumata igauks kolm preemiakandidaati. Seega on võimalik esitada eksperthinnanguks maksimaalselt 15 tööd. Tegelikult võivad aga esitatud raamatud osalt kokku langeda. Igatahes tähendab konkursile esitamine juba vastava ajalooramatute esiletõstmist. Eelmisel aastal ilmunutest oli komisjonile esitatud üheksa ajalooramatut. Nendest dr Eero Medijainen oli võtnud oma raamatu "Maailm provintsionu peeglis. Rahvusvahelised suhted ja Eesti välispoliitika karikatuuridel 1918–1940" konkursilt tagasi enne ekspertkomisjoni istungit. Kahtlemata peab autoril olema selleks õigus. Prof Toomas Karjahärm

palus komisjoni arvata tema raamat välja aasta-preemia kandidaatide nimekirjast seoses talle riigi teaduspreemia määramisega. Komisjon arvestas asjaolu, et preemiakandidaadiks esitamine tähendab kõikide tööde suhtes nende esiletõstmist, ja jättis Toomas Karjahärmi raamatu nimekirja koos teistega.

Esitatud tööd jagunesid oma ilmelt: 1) allikapublikatsioonid, 2) monograafiad, 3) koguteosed ja 4) kogumikud.

I Allikapublikatsioonid:

1. Lüübeki õiguse Tallinna koodeks 1282. Der Revaler Kodex des lübischen Rechts 1282. Transkribeeritud ja tõlkinud Tiina Kala. Tallinn, 1998.

Raamatus on esitatud pealkirjas nimetatud Tallinna ajaloo jaoks ülioluline dokument faksiimile väljaandes, transkriptsioonina ja eestikeelses tõlkes. Teadusliku aparadi moodustavad Tiina Kala kaks saatesõna ja kommantaarid teksti juurde (nii eesti kui ka saksa keeles). Selle töö tegija on näinud suurt vaeva ja ilmutanud professionaalseid oskusi teksti transkriptsioonis ja tõlkimisel. See publikatsioon on ühtlasi kauneim raamat oma välimusest, kuigi heast välimusest võime suuremal või vähemal määral kõnelda kõigi hindamiseks esitatud teoste puhul. Oleks hädavajalik, et Tiina Kala raamat ei jääks ainult ilusaks kingituseks Tallinna külalistele, milleks ta oli ennekõike mõeldud, vaid jõuaks ka ajaloolaste ja ajaloo huviliste laia avalikkuse kätte.

2) Tartu maa rahva Näddali-Leht. Uurimusi ja allikmaterjale. Koostanud Tõnu Tannberg. Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 1998.

Raamatu väljaandmise aluseks on olnud esimese eestikeelse ajalehe Tartu maa rahva Näddali-Leht kadunuks või hävinuks peetud eksemplaride leidmine kogumiku koostaja poolt. Põhiosa raamatust moodustavad selle ajalehe kadunuks peetud numbrite publikatsioon koos tensuuri- ja muude arhiivimaterjalidega. Sissejuhatuses sellele on nelja autori (Juhan Peegel, Tõnu Tannberg, Jaak Peebo, Sergei Issakov) artiklid, mis annavad ülevaate ajalehe sisust, keelekasutusest ja tema sulgemisloost. Seega on Tõnu Tannbergi koostatud raamat mitte ainult esimese eestikeelse ajalehe kättesaadavaks tegemine laiale lugejaskonnale, vaid ühtlasi ka uurimuslik kogumik.

II Monograafiad (tähestikulises järjestuses):

1) Toomas Karjahärm. Ida ja Lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn, 1998.

Raamat on osa sama autori aastakümnete jooksul tehtud uurimistööst. Alles eelmisel aastal hindas sama konkursi žürii parimaks ajalooramatuks Toomas Karjahärmi ja Väino Sirgu mahukat monograafiat "Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917". Sellel aastal konkursile esitatud raamat on eelmisele mõneti järjeks. Monograafia haarab pikka ajavahemikku, on kirjutatud huvitavalt ja loetavalt, vaatluse alla on võetud paljud probleemid. Autor toetub ulatuslikule kirjandusele ja allikalisele baasile, mille läbitöötamine ja ainuüksi kirjapanek on nõudnud suurt tööd. Uudsust on siiski mõneti seganud eelmine monograafia ja seni ilmunud suur hulk kirjandust, mille tõttu palju on ajaloolastele juba varem tuttav. Enam uurimuslik on 1905. aasta revolutsioonile järgnenud perioodide käsitus. Mõneti on eksitav töö pealkiri. Sisule vastab pigem alapealkiri, sest Lääne osa on jäänud kasinaks. Pigem võiksime kõnelda venestamisest Eestis, kuigi esitatu pole seotud kahe eelneva perioodiga (Katariina II aeg ja 1840. aastad).

2) Heidi Luik. Muinas- ja keskaegsed luukammid Eestis. Tallinn, 1998.

Raamatu aluseks on noore autori väga hea magistr töö, mis sisult ületab magistr töö nõudeid. Tegemist on spetsiifilise uurimistööga arheoloogia kitsamas valdkonnas. Autor on püüdnud olla ammen-dav Eesti leiuainese osas, eri kammitüüpe vaadeldes on käsitletud sissejuhatusena ka nende levikut Põhja-Euroopas. Esimeselt väitekirjalt ei saagi rohkem nõuda. Esitatud on teksti mõistmiseks vajalikud fotod. Edasises uurimistöös ootaks laiemat geograafilist tausta ja mingil määral ka püüdeid seostada esemeid uskumuste ja muu vaimukultuuriga.

3) Aigi Rahi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu, 1998.

Monograafia tugineb paljude aastate tööle arhiiviallikatega ja kogutud suuliste mälestustele. Ühe maakonna, seejuures Eesti suurima võtmine uurimispirkonnaks on kõigiti põhjendatud, kusjuures autor selle raames püüab jälgida ka kohalikke erinevusi. Töö väärtuseks on teema väga mitmepalgeline käsitus. Vaadeldud on okupatsioonivõimude poliitikat laiemalt ja küüditamise organiseerimist üle Eesti ning selle raames statistiliselt Tartumaal.

Töö eriliseks väärtuseks on see, et autor käsitleb teemat ka igapäevaelu seisukohalt ning et isegi suurema osa tööst moodustab küüditatute edasine saatus, sealhulgas transport Siberisse, elu Siberis, tagasipääsemine jne. Töö aruteludel on märgitud teise poole puudumist – liiga vähe on andmeid küüditajatest, aga andkem endale aru, et allikmaterjal selle kohta on väga puudulik ja selle töö tegijad praegu enam ei kiitle ("öö otsa sai sõnikut vedada"), kuigi kedagi pole ka karistatud. Nõukogude terrori ohvritele on lausa solvav innukalt küüditamist juhtinud inimeste nimetamine ainult krüveksteks. Käsitletavas töös on nimeliselt märgitud üksnes Vaimastvere partorgi Viktor Kamenikku, teiste puhul nimesid ei mainita. Antud töö suhtes pole see mõeldud töö väärtust kahandava kriitikana, vaid edasiste publikatsioonide ülesandena ja uurimistöö ühe probleemiseadena. Tõsi küll, meie haavad veel veritsevad ning meie seas elavad küüditajate järglased ja kvisingid, kes kogu poliitikat püüdlukult suunasid. Ka meie ise tahame olla teistsugused kui klassivõitlust ja vaenu õhutanud enamlased. Töö suur väärtus on Tartu linna ja maakonna 1949. aasta küüditatute nimekirjad. Kiiduväärne on fotode esitamine.

4) Anti Selart. Eesti idapiir keskajal. Tartu, 1998. Vaadeldav monograafia on kõigi teiste konkursile esitatutega võrreldes mahult kõige väiksem, kuid Eesti Vabariigi välispoliitilist situatsiooni silmas pidades kõige aktuaalsem. Meenutagem, et aktuaalsust silmas pidades avaldas Edgar Mattisen 1993. aastal populaarteadusliku brošüüri "Eesti-Vene piir", milles oli vaadeldud piiri kujunemist alates arheoloogilistest aegadest. Anti Selarti raamat tugineb tema magistritööle, see on kaasaja teaduslikul tasemel. Autor on tuginenud ulatuslikule allikmaterjalile ja on püüdnud ammendavalt kasutada meil kättesaadavat kirjandust. Kiiduväärt on see, et piiri on käsitletud oma aja mõistes ning sellel alusel pole piiri vaadeldud mitte ainult etnilisest ja riiklikust aspektist. Piiri on käsitletud nii kontaktala, koostööpaiga kui ka konfliktide objektina. Idapiiri on vaadeldud etnilise piiri probleemistiku seisukohalt, piirikaubanduse ja liikluse aspektidest, aga ka kultuuri ja inimsuhete vaatekohalt. Töö lõpul on antud lühiülevaade ka piirikaitsest ja piirivalvest.

Diskuteeritav on töö pealkiri, mis samastab keskaja lõpu Liivi sõja algusega, nagu see oli vana baltisaksa ajalookirjutuse traditsioonis. Kaasajal ei tahaks küll alustada usaega Ivan IV vallutussõja ja julmade rüüstamistega, pealegi kui me sellega eemalduksime Euroopa tavadest. Kui arvestada kaasajal üha rohkem levivat arusaama varauus-

ajast, siis jõuab autor keskajaga liiga kaugemale. Igal juhul oleks ootuspärane Eesti idapiiri vaatlus ka pärast Liivi sõda.

III Koguteosed:

Eesti rahvakultuur. Koostanud ja toimetanud Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn, 1998.

Mahukas koguteos on 16 autori ühistöö, mis võtab kokku Eesti etnoloogide (etnograafide) ning nende probleemidega seotud rahvaluuleteadlaste ja ajaloolaste aastakümnetepikkuse töö. On märkimisväärne, et selline süstemaatiline kokkuvõte ja ülevaade on Eestis esmakordne. Teose väärtust, aga ka loetavust tõstab see, et rahvakunsti käsitluse aluseks ei ole säilinud esemed, vaid inimeste elu ise selle mitmepalgelisuses või koguni kõiksuses. Raamatu esimesed põhiosad on: tööelu, mida vaadeldakse majandusharude kaupa, ning argimiljöö, mis annab pildi külast, talust ehitustest, eluruumidest ja sisustusest, aga ka söögist, joogist ja rõivastusest. Sotsiaalses plaanis on käsitluse aluseks pere, inimelu ise sünnist surmani ning tähtpäevade aastaring.

Teose väärtust tõstab see, et igapäevaelus tekkinud rahvakunsti ei ole esitletud ainult materiaalse kultuurina, vaid sinna on arvestatud ka rahva vaimuelu sünd rahvaluule ning muusika ja tantsuma, mida paljude aastakümnete jooksul on õpetatud koguni eri teaduskondades ja õppetoolides. Hinnatav on ka see, et ei ole piirdutud traditsioonilise ajaloolise rahvakultuuriga, vaid käsitletud on seltsiliikumist, töölikultuuri ning heidetud pilk ka tänapäeva linnaeestlaste suhtlusvõrgustikule. Kõikide probleemide tagapõhjaks on teose algul leiduvad peatükid ajaloolise tausta ja etnilise ülevaatega. Väärtuslik on kõigi tegijate töö ja tegevuse suhtes tasakaalukas historiograafiline osa.

Kujuteldav on koostajate/toimetajate raske töö eripalgeliste ja erineva tasemega autorite töö ühtlustamisel ning üheks terviklikuks tööks formeerimisel. Eri autorite taseme erinevus on kohati siiski märgatav. Raamatu väärtust tõstab hoolikalt valitud pildimaterjal.

IV Kogumikud:

Loodus, inimene ja tehnoloogia. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias. Muinasaja teadus 5. Tallinn, 1998.

Nagu selgub saatesõnast, on kogumiku koostajaks olnud **Jüri Peets**. Alapealkirjast nähtub, et kogumiku põhisuund on arheoloogide interdistsiplinaarsed uurimistööd. Kogumik koosneb tegelikult kahest eri osast.

Esimese moodustab **Tanel Moora** aastakümnete jooksul valminud uurimus "Muistsete loodusolude osast kiviaja asustuse kujunemisel Kunda ümbruses", mis oli põhialuseks ka autori magistriväitekirja kaitsmisel. Oma sisult moodustab see eraldi monograafia, mis oleks võinud ilmuda ka eraldi kaante vahel. Autoril on tulnud tõsiselt süveneda geoloogiasse ja teistesse loodusteadustesse, mis on andnud talle ka võimaluse senisest sügavamalt kujutada Kunda kultuuri asukate elukeskkonda. Interdistsiplinaarsus ja esitatava materjali küllus on andnud Tanel Moora uurimusele rangelt teadusliku käsitluslaadi ja sõnastuse. Ootaks, et autor edaspidi esitaks oma olulised uurimistulemused populaarsemas vormis ka laiemale lugejaskonnale.

Kogumiku teise osa moodustab seeria 11 artiklist. Laiemat huvi peaksid pakkuma artiklid demograafilisest analüüsist ja kehapiikkuse rekonstrueerimisest Tääksi külakalme leidude alusel (Raili Allmäe), hobusest Eestis muinas- ja keskajal (Liina Maldre), koduloomade haigustest Tallinna, Tartu ja Pärnu arheoloogilise luumatejali põhjal (sama) ning Tallinna keskaegsest vasetööstusest (Ain Lavi). Kahtlemata pakuvad laiemat huvi ka kogumiku koostaja Jüri Peetsi artiklid Eestis kasutatud värvainete keemilisest analüüsist ja seega vastus küsimusele, milliseid tekstiilivärve kasutasid muinaseestlased, sealhulgas indigovärvist muinas- ja keskajal Läänemere piirkonnas. Arheoloogia jaoks üliolulist probleemi – konserveerimist – on käsitatud suurt huvi pakkuva viikingiaja raudkatla (Ain Lavi, Kalju Heinoja, Jüri Peets) ja Pärnust leitud hansakoge (Vello Mäss, Jüri Peets, Aivar Kriiska) näidete varal. Kogumik pakub laiemat huvi elu-olu probleemide esitusega arheoloogia tulemustel valgusel ning viitab ka arheoloogia uutele võimalustele.

Esitatud raamatud on omavahel raskesti võrreldavad. Ekspertkomisjon arutas eraldi läbi kõik esitatud teosed, pidades selleks rohkem kui ühe istungi. Hindamisel püüdsime arvestada mitmesuguseid kriteeriume. Loomulikult tõusis esiplaanile uurimuslik tase, teaduslik uudsus ja üldistuste kõlajõud, aga üksikute raamatute kõrvutamisel ka uurimistöö ulatus. Pidasime tähtsaks ka loetavust ning hindasime raamatute välimust. Sooviks tuleviku jaoks pidi jääma meie arusaam, et siinsete autorite uurimistöös kajastuks senisest enam maailmakirjandus ja probleemi käsitlus Euroopa taustal. Mõte ei ole põhimõtteliselt uus, vaid seda on viimasel ajal tulnud korduvalt sõnastada isegi doktoritööde kaitsmisel.

Pärast pikka kaalumist otsustas komisjon anda aastapremia Ants Viirese ja Elle Vunderi koostatud ja toimetatud teosele "Eesti rahvakultuur".

Komisjon on veendunud, et raamatu suur autorite kollektiiv (Eiki Berg, Mall Hiiemäe, Ea Jansen, Ulla Johansen, Ott Kurs, Arved Luts, Ene Mäsak, Heldur Palli, Heiki Pärdi, Ülo Tedre, Gea Troska, Igor Tõnurist, Ülo Valk, Ants Viires, Elle Vunder, Ellen Värvi) on suutnud anda teose, mis on ühtaegu kokkuvõtte ja üldistus eesti rahvakunsti, laiemalt aga etnoloogia alal tehtud uurimistööst viimaste aastakümnete jooksul. Raamatu tähendust võib näha selles, et ta jääb pikaks ajaks käsiraamatuks ning lähtekohaks uute uurimistööde planeerimisel.

Komisjon arvab ühtlasi, et ainuüksi iga vaadeldud raamatu esitamine konkursile on selle raamatu esiletõstmise paljude teiste ilmunud raamatute seast, mida kinnitab ka kõigi raamatute sisuline analüüs. Seoses sellega otsustas komisjon anda kõigile diplomi. Tuleks eraldi märkida, et väärtuslikke ajalooramatuid oli ka nende hulgas, mis olid jäänud esitatute seast välja. Märgime eelkõige Tõnis Lukase uurimust "Tartu toomhärard 1224–1558" ja Viktor Niitsoo raamatut "Vastupanu 1955–1985", kusjuures neile on ühine see, et mõlemad leidsid hindamist magistritööna. Need ei ole aga ainukesed hindamisest välja jäänud ajalooramatud.

Lõpuks veel mõningaid mõtteid eelnevalt toimunud konkursside kokkuvõtteks ja mõtteid tulevikuks. Võib tunda rõõmu meie ajalookirjanduse taseme ja kasvava produktiooni üle. Vaadeldav konkurss on siiski liiga tagasihoidlik, mõneti eralgatuslik ettevõtmine tehtu hindamiseks. Eriti raske on ekspertkomisjoni töö selles mõttes, et auhinda saab anda ainult ühele raamatule. Keegi ei kujuta endale ette, et spordivõistlustel võiks piirduda ainult ühe kuldmedaliga kas või näiteks kergejõustikule, mitte selle eri aladele. Me ei ole siiani suutnud hinnata kroonikate teaduslikke väljaandeid ja teisi allikapublikatsioone, kuigi preemia väljaandjate enamiku moodustavad arhiivid. On aga mõistetav, et allikapublikatsioonil on raske tulla võitjaks originaaluurimuse ees. Eraldi vääriks auhindamist populaarses vormis loetavalt kirjutatud ajalooramatud. Meenutan siinkohal näitena Margus Laidre raamatut "Lõpu võidukas algus", milles puuduvad teaduskirjandusele nõutavad allikaviited, kuid mis Narva lahingu juubeli eel muutub kahtlemata laialt loetud ajalooramatuks. Nii jõuamegi kulla kõrval ka hõbeda- ja pronksivärvilise auhinna vajaduse juurde, aga kust leida fondi, kes võiks selle üritusega liituda. Asi on kahtlemata seda väärt, sest tegemist on rahvuskultuurilise ettevõtmisega. Uute võimaluste leidmiseni võiksime siiski jätkata endises vaimus.

HELMUT PIIRIMÄE